

גורלות בדיני-נפשות, המתוארים בכתבי-יוספוס

תקציר

יוספוס מתאר בספרו תולדות מלחמת היהודים ברומאים שני גורלות בדיני נפשות, ביודפת ובמצדה. בעוד שאין לפקפק בתיאור הגורל ביודפת, שיוספוס השתתף בו – אין ודאות לגבי תיאוריו של יוספוס את נאומי אלעזר בן יאיר, את הגורלות בדיני-נפשות ואת ההתאבדות של מגני-מצדה שבאו בעקבותיהם. הסיבה המרכזית להטלת הספק בתיאורים אלו היא העובדה, שיוספוס לא נכח במצדה בשעת התרחשותם.

לגבי נאומיו של אלעזר יש תמימות-דעים, כי יוספוס שם את הדברים בפיו של אלעזר. לגבי תיאור הגורלות במצדה והתאבדותם של מגני מצדה בעקבותיהם – יש חוקרים, הסבורים, כי תיאוריו של יוספוס נכונים. אפשר, שהנשים שניצלו במצדה מסרו תיאורים אלו לרומאים, ויוספוס שמע זאת מהם.

עם זאת, יש חוקרים, המפקקים באמינות-תיאוריו של יוספוס לגבי הגורלות וההתאבדות. יש מהם אף הסוברים, כי נמצאו במצדה עדויות למלחמתם של מגני מצדה ברומאים וכי אין זה סביר שהם התאבדו. בעקבות הספק הקביר לגבי נכונות תיאוריו של יוספוס בעניינים אלו – נראה, כי אין אפשרות להסתמך על הגורלות, המתוארים אצלו כמקור היסטורי לעניין שאלת השימוש בהטלת-גורל בדיני-נפשות.

מילות מפתח: יוספוס; מצדה; גורלות; דיני-נפשות; התאבדות.

מבוא

בספרות-ההלכה קיימת מחלוקת עקרונית בין הפוסקים בשאלה האם ניתן להסתמך על הכרעה באמצעות הטלת-גורל בעניינים, הנוגעים בדיני-נפשות. המקרים, אשר הפוסקים נחלקו בהם, הם רבים ומגוונים – החל בדיונים בשאלה את מי יש להטיל מהספינה לים כדי להקל את משאה, ובכך תימנע טביעתה, עבור לשאלות בעניין מסירת-יהודי למיתה לנכרים, האם ניתן להכריע מי יימסר באמצעות הטלת-גורל, וכלה בעניינים נוספים.

שאלות מעשיות התעוררו לא פעם בעניינים אלו: כך, למשל, התעוררו בתקופת-השוואה שאלות רבות, כגון: האם ניתן להשתמש בהכרעת-הגורל לצורך הרפכת רשימת-יהודים שיימסרו לצוררים? האם ניתן להיעזר בהטלת גורל – לצורך קביעת חלוקת המזון הדל שבקושי היה, כאשר ברור הדבר, שמי שלא יקבל את המזון – נגזר דינו למיתה ועוד.

בחיפוש אחר מקורות בתולדות-ישראל, שנזכר בהם שימוש בהטלת-גורל בדיני-נפשות, אנו מוצאים מספר מקרים כאלו.

אחד הבולטים שבהם הוא תיאורו של יוסף בן מתתיהו על הגורלות, שנערכו ביוזמת ובמצדה. בגורלות אלו נקבעו האנשים, שיומתו בידי חבריהם, לפי הסדר, שייקבע בהטלת-הגורלות. אף אם כולם ימותו בסופו של דבר [האחרון שנותר בחיים – צריך ליטול את נפשו בכפו], הרי שיש לדון בעניין זה מצד חיי-שעה, שאף הם נחשבים לחיים.

כמו-כן עולה שאלה האם אכן כולם ימותו בסופו של דבר, כפי שאנו רואים, שלא כך היה בתיאור הגורל ביוזמת. על-כן יש לבדוק ולברר היטב את שאירע באותם גורלות, המתוארים אצל יוספוס, כדי שאפשר יהיה לדון בשאלה האם מהמתואר בהם יכולה להיות השלכה כלשהי לדיון לגבי הכרעה בדיני-נפשות באמצעות הטלת גורל.

תיאור הגורלות ביוזמת ובמצדה בכתבי יוספוס

בספרו של יוספוס¹ – מובאים שני תיאורים של גורלות בדיני-נפשות, אשר נערכו ביוזמת ובמצדה.

ביוזמת הוא היה בין השותפים לגורל, אשר נערך בין המתבצרים ביוזמת, כאשר הם ראו, כי כלתה אליהם הרעה, והם עומדים ליפול בידי הרומאים. יוספוס התנגד להצעתם לשלוח-יד בנפשם, ובסופו של דבר, הציע להם יוספוס:

מאחר שמנוי וגמור עמנו למות, הבה נפיל גורלות – כדי לקבוע את הסדר שבו נמית איש את אחיו; האיש שבחלקו ייפול הגורל הראשון – ייהרג בידי הבא אחריו. כך ישיג הגורל את כולם, ואיש לא ייפול בידיו שלו.

דבריו התקבלו על דעת-כולם: על-פי הגורלות שהוטלו, היו יוספוס וחברו אחרונים. הראשונים הרגו איש את רעהו על-פי הגורל, וכאשר נשאר יוספוס ורעהו, פיתה יוסף את חברו, שלא יטילו גורל ביניהם, ושניהם יישארו בחיים. לכאורה, אין כל סיבה לפקפק בתיאור העובדות, המובאות בסיפור זה, שכן המספר, יוספוס, היה נוכח באירוע ואף נטל בו חלק פעיל, אך בבואנו לדון בשאלת ההיבט התקדימי, שיש לאירוע זה באשר לאפשרות השימוש בהטלת גורל בדיני-נפשות – נראה, שהדבר שונה בתכלית. ברור, כי האירוע כולו היה יזום על-ידי יוספוס, בפרט כאשר הוכיח סופו על תחילתו, שכל עניינו היה מזימה של יוספוס – כדי להציל את נפשו.² על כן ברור הדבר, שאין להצעתו של יוספוס לגבי הטלת הגורל, והשימוש בגורל בפועל במקרה זה – משמעות כלשהי באשר לדיון בשאלת אפשרות השימוש בגורל לצורך הכרעה בדיני-נפשות.

מקרה נוסף של הטלת גורלות בדיני-נפשות – מובא על-ידי יוספוס בספרו – לגבי תיאור סופם של המתבצרים במצדה. הוא כותב, שלאחר נאומו השני של אלעזר בן-יאיר – החליטו האנשים להרוג את בני-ביתם, נשיהם וילדיהם.

1. יוסף בן מתתיהו, **תולדות מלחמת היהודים ברומאים**, תרגמה ל' אולמן, בעריכת י' שצמן, ירושלים תש"ע, ספר שלישי, פרק שמיני, עמ' 350, סעיפים 388-391. בספר יוסיפון, פרק עב, מובאים תיאור הצעתו של יוסף בן מתתיהו להטלת הגורלות, תיאור הריגתם על-פי הגורלות, וכן דברי יוסף לרעהו, אשר נשאר אתו לאחר הריגת האחרים, בפירוט רב יותר, ובהוספות שונות. עיקרי הדברים זהים בשני המקומות.

2. ראו יוסף בן מתתיהו (שם), בהערה על סעיף 391, אם מקרה או יד ההשגחה האלוקית הם שהותירו את יוספוס וחברו אחרונים, או שזמא יד אדם התערבה בהטלת הגורלות.

בהמשך הוא כותב:

אחר כך הפילו גורל והעלו מתוכם עשרה אנשים שיהיה עליהם להרוג את כל [השאר], וכל אחד השתרע על הארץ לצד אשתו ובני המוטלים [לצדו], חיבק אותם בזרועותיו ופשט ברצון את צווארו אל מבצעי התפקיד העגום. הם הרגו את כולם בלי להירתע וקבעו ביניהם אותו כלל של הטלת גורל: זה אשר עליו יפול הגורל יהרוג את תשעת האחרים ולאחר מכן ישלח יד בנפשו.³

האחד, שעלה עליו הגורל – הרג את תשעת הנותרים, ולאחר שווידא, שאיש לא נותר חי, תקע בכל כוחו את חרבו בגופו ונפל מת ליד בני ביתו.

כמובן, תיאורו של יוספוס לגבי סופם של מגני מצדה – שונה במהותו מתיאורו לגבי יודפת, שכן בשונה מיודפת – יוסף לא נכח במצדה. ממגני מצדה שרדו חיים רק שתי נשים [וחמישה ילדים], אשר התחבאו בתעלות, המוליכות את המים אל העיר.⁴

עמדות החוקרים והארכאולוגים בעניין הגורל במצדה

הארכאולוג יגאל ידן מתאר בספרו את הממצא המיוחד, אשר בהתגלותו הרטיט וחישמל את כל צוות הארכאולוגים והמתנדבים:

הנה התגלו במקום אחד עשר חרסים קטנים, מוזרים ויחידים במינם מכל אלה שנתגלו במצדה. על כל אחד מהם היה כתוב שם יחיד, שונה מחברו, אף על-פי שכולם נכתבו כאילו באותה יד. יתר על כן, אף השמות היו מוזרים: מעין כינויים, כגון "בן הנחתום", "העמקי", ואפילו השם יואב, שם נדיר ביותר בתקופת בית שני, שבוודאי ניתן לאדם על שם גבורתו. ומיד נתעוררה בלבנו השאלה: הייתכן שגילינו את העדות למותם של אחרוני מצדה ממש?⁵

הוא מצטט את תיאורו של יוספוס על הגורלות שנערכו במצדה – לבחירת עשרת הגברים, אשר יהרגו את כל יתר הגברים, והאחד אשר ייבחר מתוכם להרוג את כולם, ומוסיף:

הייתכן כי מצאנו את החרסים שעל ידם הפילו את הגורלות? לעולם לא נדע; אולם הנחה זו מתחזקת מכוח העובדה, שבין אחד עשר החרסים הללו נושא אחד את השם "בן יאיר"! בן יאיר

3. יוסף בן מתתיהו (שם), ספר שביעי, פרק תשיעי, סעיפים 395-396. יש לציין, כי בספר יוסיפון אנו מוצאים תיאור אחר על סופם של מגני מצדה: "ויהי בבקר ויקחו את נשיהם ואת בניהם ואת בנותיהם וישחטו אותם ארצה וישמו אותם אל הבורות וישליכו עליהם עפר. ויהי אחרי הדברים האלו ויצאו האנשים מן העיר ויתגרו מלחמה במחנה רומנים [רומאים] ויהרגו מהם רבים עד לאין מספר. וילחמו היהודים עד אשר תמו כולם במלחמה וימותו על ה' ועל מקדשו" (ספר יוסיפון, א, מהדורת ד' פלוסר, ירושלים תשל"ט, פרק פט, עמ' 430. ראו גם בהערות לשורות 119, 129 שם). זהו הנוסח הקצר המובא שם; בנוסח הארוך המובא שם – מתוארת הפרידה מהנשים והילדים באריכות רבה יותר, לאחר שהם לנו באותו לילה בבכי ונהי ובל גדול, עקב הריגת הנשים והילדים, "וישכימו בבקר ויצאו כולם יחד כאיש אחד מן העיר באכזריות חימה, וילחמו בהמון רומנים [רומאים] וימיתו מהם רבים עד לאין מספר, עד אשר תמו כולם במלחמה". לפי שני הנוסחים המובאים שם, אנשי מצדה לא התאבדו ולא הרגו איש את אחיו. אכן הנשים והילדים נשחטו על-ידיהם, אך הם יצאו ונלחמו ברומאים – בחינת "תמות נפשי עם פלשתים", עד אשר תמו כולם במלחמה.

לפי האמור בספר יוסיפון, קיימו הלוחמים בדיק רב את ציוויו של אלעזר בן-יאיר בנאומו, כפי שהוא מובא שם (עמ' 429): "ויהי אחרי עשותנו הדבר הזה [הריגת הנשים והילדים] ויצאנו אל צרינו ונלחמנו ומתנו בגבורתנו, ולא נאסר בזיקים כעבדים ביד הערלים האלה". גם פלדמן מתייחסת להבדל בעניין זה, בין המתואר בספר מלחמות היהודים של יוסף בן מתתיהו לבין המתואר בספר יוסיפון. כך היא כותבת: "אחרית גורלם של הסיקריקים במצדה זכתה לתיאור שונה לחלוטין בספר יוסיפון מאשר במלחמת היהודים של יוספוס מחד, מתאר יוספוס התאבדות המונית של מתבצרי מצדה ומאידך, ספר יוסיפון בחר לאמץ את המודל הקלאסי-יווני בתארו את אחריתם של נאמני אלעזר בן יאיר כמוות אציל של גיבורים בקרב בשילוב דימויים של פולחני קורבן מרטירולוגיים." (א' פלדמן, 'יוספוס או יוסיפון', הארץ: מוסף תרבות וספרות, ה' באב תש"ע, 16.7.2010).

4. יוסף בן מתתיהו (שם), עמ' 603, סעיף 399.

5. י' ידן, מצדה: בימים ההם – בזמן הזה, חיפה תשכ"ו, עמ' 197.

סתם, במצדה, חזקה עליו שהוא אלעזר בן יאיר, ואולי אף ניתן לחשוב עתה, שאותם האחרונים היו המפקדים שנותרו עד הסוף, עד אשר בוצעה ההחלטה עד תומה, ואחר כך הפילו את הגורלות בינם לבין עצמם?⁶

מדבריו עולה, שהוא נוטה לקבל את תיאורו של יוסף בן מתתיהו כפי שהוא, והוא מחזקו בעקבות מציאת אחד עשר החרסים עם השמות. לכאורה, ממצא חשוב זה אכן מבסס את תיאורו של יוסף בן מתתיהו על הגורלות שנערכו במצדה.

פייר וידאל נאקה שולל את האמור בספר יוסיפון, וכותב על התיאור האמור בו: "כך שיכתבה האורתודוכסיה היהודית בת-התקופה את ההסטוריה"⁷. הוא ממשיך וכותב:

כלום יש ספק בכך כי צריך לנסות להגיע קרוב ככל האפשר אל האירוע "כפי שהתרחש באמת",... כלום יש החולק על כך שלצורך זה חובה היא לדחות את הטקסטים האידיאולוגיים שספר יוסיפון וכן ספרו של יגאל ידין הם דוגמאות נאות להם?⁸

הוא כותב על דברי ידין, כי ידין רצה להתאים את החפירות לסיפור בכל מחיר. בדבריו הוא מתייחס גם לאמינות חיבורו של יוספוס, וכותב:

האם הטקסט שאנו מסתמכים עליו, חיבורו של יוספוס, הוא כשלעצמו טקסט טהור? והליקוי שבו, רוצה לומר, מבנהו האידיאולוגי, האם עלינו לדחותו, לאחר שנגדיר אותו ונבין אותו?⁹

הוא כותב כי עיקרו של התיאור שמסר יוספוס התאמת, ומוסיף, כי: "בנקודות רבות מספרות החפירות יותר מעדותו של יוספוס, מבלי לעמוד לה בסתירה"¹⁰. לגבי התאבדותם של מגני מצדה הוא כותב:

אנו שבים ומדגישים בפעם האחרונה: אין מדובר בהטלת ספק באירוע, גם אם מעיד עליו מקור אחד בלבד. בסיכומו של דבר, גם אם מעריך יוספוס עצמו כי ההתאבדות מנוגדת למסורת היהודית, יכול מותם מרצון של מגני מצדה להירשם בסידרת עובדות שאין עליהן עוררין.¹¹

לעומתו, טרודה וייס-רוזמרין מפקפקת מאוד גם בכל סיפור התאבדותם של מגני מצדה. היא טוענת, כי מגני מצדה נלחמו ברומאים ומתו כלוחמים. לדבריה, הסיפור של יוספוס על נאומי אלעזר בן יאיר ועל התאבדותם ההמונית של מגני מצדה הוא בדוי. הדבר נעשה על-ידי יוספוס – כדי לנקות את עצמו ממה שקרה ביודפת, שאשר בה הוא פיתה את שלושים ותשעה הגברים להתאבד. על כן הוא בודה את תיאור ההתאבדות ההמונית במצדה, וכמו במצדה, כך גם ביודפת, הוא מעניק למתאבדים תהילה אלמותית. סיבה נוספת לכך היא כדי להחמיא לאדוניו הרומאים. ההתאבדות מראה, כי מגני מצדה פחדו להילחם ברומאים, והדבר מאדיר את עוצמתם של הרומאים. מסקנתה היא, שמגני מצדה נלחמו ברומאים, בבחינת "תמות נפשי עם

6. ידין (שם), עמ' 201.

7. פ' וידאל נאקה, 'יוספוס פלאוויוס ומצדה', **זמנים**, 13 (1983), עמ' 69.

8. שם, שם.

9. שם, שם.

10. שם, עמ' 70.

11. שם, עמ' 75.

פלשתיים". בדומה לכך גם הם אמרו: נמות יחד עם הרומאים.¹²

בעניין נאומי אלעזר בן יאיר, המתוארים אצל יוספוס – כדאי לציין את דבריו של דזמונד סיוורד, אשר דומה, כי כל-האחרים מסכימים להם עקרונית:

אין ספק שנאומיו הנאצלים של אלעזר, כפי שהם מופיעים במלחמת היהודים, אינם אלא המצאה ספרותית, השראה, והם חבים חוב גדול לספרות היוונית. האישה הנוספת ממשפחת אלעזר, אשר נותרה בחיים וסיפרה את סיפור המעשה, לא היתה יכולה בשום פנים למסור דיווח של מילה במילה. חיילי הלגיון ודאי רשמו רק סיכום של מה שסופר להם, לא סביר שיוסף שוחח עמה אי-פעם. אפשר שהשיג מידע מיומן המלחמה של פלביוס סילווס או מקצינים רומאים אחרים שהיו נוכחים במצור, אבל מרבית תוכן הנאומים והתיאורים אינם אלא פרי דמיונו הפורה.¹³

חוקרים המקבלים את תיאורו של יוספוס את הגורל במצדה

חוקרים וארכאולוגים נוספים – נחלקו אף הם בעניין זה: יש מהם, המקבלים את תיאורו של יוספוס כפי שהם. כך למשל הארכאולוג אהוד נצר נוטה לקבל את תיאור ההתאבדות ההמונית, אשר מופיע בדברי יוספוס.

הוא כותב:

מרגע שהוצתה החומה והאש הלכה והתפשטה... ידעו הקנאים שאפסה כל תקווה למנוע מן הרומאים לפרוץ אל פסגת ההר. דומה, שבזמן זה נתקבלה לא רק ההחלטה הגורלית שלא ליפול חיים ביד הרומאים, אלא גם ההחלטה להשאיר להם 'אדמה חרוכה'. על כך ניתן ללמוד הן מדברי יוסף בן מתתיהו [כאן הוא מצטט את דבריו], והן מן החפירות שנערכו במצדה... באופן כללי תואמים הממצאים בשטח את הקטע שצוטט מדברי יוסף בן מתתיהו.¹⁴

לאחר מכן הוא מסכם את הדברים כך:

אין בכוונתנו להיכנס כאן לדיון בהיבט הפסיכולוגי של התאבדות המונים (גם לא נתייחס לדעות שונות לפיהן התאבדות זו לא היתה אלא פרי דמיונו של יוסף בן מתתיהו). אך דומה, ששריפה כללית של כל מה שנותר שלם, בעת ובעונה אחת עם בעירתה של חומת העץ והעפר, שנמשכה בוודאי שעות רבות, היו רקע נאות למעשה ההתאבדות.¹⁵

גם מנחם שטרן מקבל את הדברים, כפי שהם מתוארים אצל יוסף בן מתתיהו.¹⁶ במאמרו הוא מביא את תיאורו של יוסף בן מתתיהו, ומנתח את הסיבות להתאבדות. הוא מביא דוגמות רבות להתאבדויות קיבוציות בתקופה הקדומה ומתייחס להתאבדותם של אנשי מצדה, כפי שהיא

12. T. Weiss-Rosmarin, 'Josephus' "Eleazar Speech" and Historical Credibility', *World Congress of Jewish Studies*, 6, 1 (1993), pp. 417-427.

13. ד' סיוורד, **הבוגד בירושלים**, תרגם י' בן עמי, אור-יהודה תשע"ב, עמ' 291. גם וידאל נאקה מסכים לכך שהנאומים המובאים בספרו של יוספוס אינם שחזור מדויק של מה שהתרחש בפועל, והם הושמו בפיו של אלעזר בן יאיר בידי יוספוס. על אף שיוספוס מנסה ליצור "רושם של מציאות", ומביא בתיאורו את הנשים שנשארו בחיים. כדי שלא נפקק באמינות הסיפור, יוספוס נותן בנאומים אלו את המילים בפיו של אלעזר. ראו: וידאל נאקה (לעיל הערה 7), עמ' 69, 75.

14. א' נצר, 'תהליך חורבנה של מצדה', **ארץ ישראל**, כ (תשמ"ט), עמ' 318. יש לציין כי במקום אחר הוא כותב: "רק לפרשת ההתאבדות ולנאומו המפורסם של אלעזר בן יאיר, מנהיגם המפורסם של הקנאים, אין סימוכין בחפירות". ראו: א' נצר, 'סיפורה של מצדה – מבניין עד חורבן', ג' הורביץ (עורכת), **סיפורה של מצדה: תגליות מן החפירות**, ירושלים תשנ"ד, עמ' 49.

15. שם, עמ' 319.

16. מ' שטרן, 'התאבדותם של אלעזר בן יאיר ואנשיו במצדה ו"הפילוסופיה הרביעית"', **ציון**, מז, ד (תשמ"ב), עמ' 370-375.

מתוארת אצל יוסף בן מתתיהו – קאָל עובדה היסטורית.

בין היתר, הוא כותב:

כל הידוע לנו על כיבוש מצדה מקורו בתיאורו של יוספוס בספרו מלחמת היהודים. אין יוספוס נזקק למאורע, וְלוּ רק ברמז, באחד מחיבוריו האחרים ... מן המוסכמות הוא שמקורות רומיים רשמיים היו מרכיב ראשון במעלה בתיאור המלחמה אצל יוספוס; סביר להניח איפוא כי גם בעניין מצדה יוספוס תלוי במקור רומי. ואמנם הובעה השערה, שהמקור לדברי יוספוס היה סילוה עצמו, שכמפקד כתב דין-וחשבון על המלחמה.¹⁷

זאב משל כותב בעניין זה כך:

במחקר יש זרם המתייחס בביקורתיות לסיפורו של יוסף בן מתתיהו על מצדה (שטרן תשמ"ב, עמ' 371, הערה 23; וראה שם ביבליוגראפיה). בארץ ידועות יותר דעות פרובוקטיביות, המשקפות אולי שאיפה כפייתית לשבור מיתוסים, או כופרות בתיאוריו של בן מתתיהו משום שלא מצאו את המניע למאמץ הרומי הכביר. לפיכך ראוי לחזור ולהדגיש את ההקבלה בין מלחמת מצדה ובין שני האירועים ההיסטוריים שנדונו קודם-לכן. הקבלה העשויה לחזק את אמינות התיאורים של אירועים אלה.¹⁸

בהמשך דבריו הוא מתייחס לתיאור סופם של הנצורים:

האמנם היה גם סופם של הנצורים כמתואר במקורות? עדיין אין בידנו הוכחה של ממש, אך חובה להתייחס לשתי טענות. הטענה האחת היא, שמעשה ההתאבדות נוגד את ההלכה ואת מסורת ישראל. בעניין זה נאמן עלי מחקרו של שטרן (תשמ"ב), הסותר את הטענה הזאת מכול וכול, והרי אין עוד בר-סמכא כמוהו. הטענה השנייה, "להיכן נעלמו תשע מאות וששים גופות המתאבדים", היא לדעתי קנטרנית, ובהחלט אינה "נוקבת" (מתוך: צפירי, 1993, עמ' 31).¹⁹

מדבריו עולה, כי הוא נוטה לאמץ את תיאוריו של יוספוס, אף-על-פי שעדיין אין בידנו הוכחה של ממש לגבי סופם של הנצורים, כמתואר אצל יוספוס.

יורם צפירי כותב בעניין זה כך: "את עצם ההתאבדות קשה להוכיח מן הממצא הארכאולוגי".²⁰ לאחר מכן הוא מתייחס לדברי יוספוס:

החפירה הארכאולוגית של מצדה אימתה את הידיעות העיקריות העולות מדברי יוסף בן מתתיהו, אך גם הותירה שאלות אחרות שאין להן פתרון. אכן, מסגרת הסיפור מעלה שאלות רבות שההיסטוריון בן זמננו מתקשה להשיב עליהן. העובדה שיוסף בן מתתיהו עצמו לא היה עד ראייה למתרחש אלא עד שמיעה בלבד, או שהסתמך על תעודות רומיות, עוררה בעיני רבים ספקות באשר לנאמנות התיאור. לפחות בחלקים אחדים – בעיקר בשחזור נאומו של אלעזר בן יאיר – ידוע שיוסף לא היסס להשתמש בחופש המספר.²¹

17. שטרן (שם), עמ' 370-371. ראו שם בהערה 23 רשימה ביבליוגרפית ביקורתית על מאורע מצדה, וכן מקורות נוספים לבעיית מצדה וההתאבדות.

18. ז' משל, "מלחמת מצדה ומקבילותיה – מיתוס או היסטוריה?", ארץ ישראל, כה (תשנ"ו), עמ' 441.

19. שם, שם.

20. י' צפירי, 'מצדה ולוחמה – עלייתו ונפילתו של המבצר בימי הבית השני', ג' הורביץ (עורכת), סיפורה של מצדה: תגליות מן החפירות, ירושלים תשנ"ד, עמ' 31.

21. שם, שם.

בהמשך דבריו הוא כותב:

מעשה ההתאבדות עצמו הוא דבר שבני דורנו מתקשים להשיגו, ואי-הסבירות לכאורה שבמעשה זה נותנת חיזוק לדעת המפקקים... בסופו של הדיון עדיין נותרים אנו במצב של אי-ידיעה באשר לסדר האירועים במצדה... לכאורה אי-אפשר להוכיח בצורה אובייקטיבית את התאבדותם של לוחמי מצדה. לצד החוקרים הכופרים בקיום ההתאבדות, נמצאים גם מפרשים הטוענים שאולי התאבדו חלק מאנשי מצדה, ואילו השאר נמלטו או הלכו בשבי... אבל גם ניסיון פשרה זה הוא היפותטי לחלוטין, ואין בו אלא כדי להפיס את דעת החוקר בן זמננו המתקשה להשלים עם קיומו של מעשה נורא מעין זה.²²

לכאורה, מסקנתו צריכה הייתה להיות שאין ודאות לגבי תיאור התאבדותם של מגני מצדה, אולם באופן מפתיע מסקנתו שונה.

כך הוא כותב:

דומה אפוא, שלמרות הקשיים, הנסיבות מאששות את ההנחה שיוסף דיין בדבריו, וסיפור ההתאבדות הוא אמיתי.²³

כיצד הוא מגיע למסקנה זו, השונה לגמרי מהספקות, שהוא העלה קודם לכן?

הוא מנמק זאת כך:

אם אכן שאב יוסף את העובדות מתוך יומן המלחמה הרומי או מפייהם של אנשי צבא רומיים, אמיתותן מוכחת; שכן אין להניח שהיו ממציאים אירוע כזה בלי שהיתה לו אחיזה במציאות. אך אפילו אם נמצא ליוסף מקור אחר, ולא הרומאים עצמם, הרי הספר נכתב ברומא שנים מעטות לאחר מעשה. יתר על כן, רבים מן החיילים והקצינים שהשתתפו בקרב, ובוודאי אף הקיסר ובני ביתו, היו עשויים לקרוא את החיבור... חזקה על יוסף שלא היה מעז להעלות על הכתב אירוע בדוי שלא התקיים כלל. לפיכך נראה, שאין להטיל ספק בעיקרי המעשים.²⁴

חוקרים המפקקים באמינות – תיאורו של יוספוס את הגורל במצדה

לעומתם, יש כאלו המפקקים באמיתות ונכונות הדברים המובאים אצל יוספוס כפי שהם. שניאור-זלמן צייטלין מתייחס במאמרו להערותיו של חיים אורלן על מאמר קודם שלו. בין היתר, הוא כותב, כי אורלן מביא קטעים מתיאורו של יוספוס על התאבדותם של אנשי מצדה, לשם הדגשת גבורתם. על כך הוא כותב:

בזה מגלה המביא את תמימותו. הוא מתייחס לסיפור זה של יוספוס, על שעתם האחרונה של הסיקריקין, כאל עובדה היסטורית. יוספוס היה ברומא בעת כבוש מצדה. שתי הזקנות שנשארו בחיים לא סיפרו סיפור זה ליוספוס. כתיבתו זו של יוספוס היא לפי הנוהג ההלניסטי להגזים בסיפורים, לעשותם רבי רושם ונוגעים ללב. העובדה ההיסטורית היחידה שאנו מקבלים מסיפור זה היא שהסיקריקין התאבדו. איך עשו זאת – זו המצאתו של יוספוס, הניתנת בצורה המכוונת

22. צפרייר (שם), עמ' 33.

23. שם, שם.

24. שם, שם.

לעורר את רגשות הקורא. נאומו של מנהיגם, אלעזר בן יאיר, אף הוא הומצא בידי יוספוס. יש להניח שאלעזר אמנם נשא נאום, אך לא את זה שמוסר יוספוס. מה שנמסר לנו היא המצאת הכותב, שסבר כי בהזדמנות זו מן הראוי היה לאלעזר לשאת נאום כגון זה.²⁵

בהמשך דבריו, כשהוא מתייחס לדבריו של ראובן גורדיס, הוא מוסיף וכותב:

יוספוס היה היסטוריון, מהימן באשר לעובדות. מהימנותו דומה לזו של גדולי ההיסטוריונים של יוון ורומי. הוא מוסר את העובדות נכונה, כפי שקיבל ממקורותיו. הוא לא בדק את המקורות בדיקה ביקורתית. מספריו מוגזמים. פרשנותו לגבי המאורעות – משוחדת. כמה מדעותיו אלה לוקות בהעדרה או בדחייה אישית – הכל לפי מה שכתב עליו. מכל מקום, העובדות מהימנות. בזמן נפילת מצדה הוא לא היה בארץ אלא ברומא. הוא קיבל תיאורים על נפילת המבצרים הרודיון, מכוור ומצדה מפי המפקדים הרומאים או מן הארכיונים של רומא. ספק הוא אם היה מספיק של הסיקריקין בעת שהתאבדו תשע מאות ושישים, אך ברור שההתאבדות היא עובדה היסטורית. ידיעה זו הגיעה אליו מהארכיונים של רומי. כן עלינו לזכור שיוספוס נתן את ספרו "מלחמת היהודים" לקריאה לטיטוס. הוא לא היה מעז למסור ספור-התאבדות שכולו זיוף.²⁶

מדבריו עולה, כי גרעין הסיפור בדבר ההתאבדות הוא נכון, אך לגבי יתר הפרטים – ניתן להטיל ספק באשר לאמיתות ומהימנותם. ייתכן אפוא, שגם מהימנות הסיפור בדבר הטלת הגורלות – מוטלת בספק. אפשר, כי הם הושאלו לכאן על-ידי יוספוס מהגורלות שהיו בידופת, כדעת חלק מן החוקרים להלן, אשר ציינו זאת במפורש.

גם דוד פלוסר מקבל את דברי יוספוס לגבי התאבדותם של מגני מצדה כפי שהם, ומציין בדבריו כי "מגני מצדה שמו קץ לחייהם".²⁷ הוא אף מתייחס בדבריו ל"התאבדותם של מגני מצדה".²⁸ עם זאת, אין הוא מתייחס לעניין הגורלות, כפי שהם מתוארים אצל יוספוס.

שייע כהן מטיל ספק באמיתות דבריו של יוספוס. לדבריו, גם התיאור של נאומו של אלעזר בן יאיר וגם התיאור של הטלת הגורלות נגזרו מתיאורו של יוסף בן מתתיהו עצמו על אשר אירע בידופת. היסטוריונים רבים בעת העתיקה נהגו כך. יוסף עצמו לא יכול היה לדעת מה התרחש על המצדה, וגם שבעת הניצולים, אשר דיווחו לרומאים על אשר אירע במצדה, לא יכלו לדעת את כל הפרטים, שכן הם התחבאו בשעת המעשה, ולא יכלו לדווח בפרוטרוט על כל סדר הפעולות שהתרחשו אז. אפשר שחלק מהפרטים נכונים, שכן סביר להניח שחלקם התאבדו כאשר הבינו שהמצב אבוד. מסתבר כי יוסף השתדל לדייק בפרטים אשר היו יכולים להיות מאומתים על-ידי הרומאים, אך בסיפור בכללותו משולבים מוטיבים ממה שאירע בידופת.²⁹

יוסף נווה מביא את דברי ידן, שמציאת החרסים מחזקת את תיאורו של יוסף בן מתתיהו, אך הוא מציג מספר קשיים לגבי זיהוי החרסים – כגורלות, המתוארים אצל יוסף בן מתתיהו:

ראשית, נמצאו שנים עשר חרסים. לפי תיאורו של יוסף בן מתתיהו היו צריכים להיות עשרה

25. ש"ז צייטלין, 'מצדה', פרק בלתי מזהיר בתולדות היהודים, בצרון, נט-ס (תשכ"ט), עמ' 56.

26. שם, עמ' 59.

27. ד' פלוסר, 'הרוגי מצדה בעיניהם ובעיני בני דורם', א' אופנהיימר, י' גפני ומ' שטרן (עורכים), יהודים ויהדות בימי בית שני, המשנה והתלמוד: מחקרים לכבודו של שמואל ספראי, ירושלים תשנ"ג, עמ' 116, 135.

28. שם, עמ' 141-142.

29. S.J.D. Cohen, 'Masada: Literary Tradition, Archaeological Remains, and the Credibility of Josephus', *Journal of Jewish Studies*, 33 (1982), pp. 392-401.

ראו גם התייחסות מיוחדת לעניין הגורלות בעמ' 397, הערה 39.

חרסים בלבד. אמנם נראה, כי אחד מהם הוא חרס, שניסו לכתוב עליו "בן יאיר", אך הכתיבה לא צלחה, אך עדיין יש חרס אחד מיותר. ידן מנסה להסביר עניין זה בכך שהמפקד העליון של מצדה, בן יאיר, הוא הנוסף על העשרה, שמתאר יוסף בן מתתיהו.

בנוסף לכך, נמצאו על ההר חרסים רבים מאוד עם שמות, אשר שימשו ככל הנראה לשימושים רבים אחרים, וקשה על כן לקבוע באופן מוחלט כי חרסים אלו שימשו לצורך הגורל. זהו עניין טכני אשר צריך להילקח גם הוא בחשבון. הוא מצטט את דברי שיע כהן שהובאו לעיל, הכותב שאם, כפי שניסיתי להראות, נאומיו של אלעזר בן יאיר הם בדויים, אז תיאור השימוש בגורלות של יוספוס בדוי אף הוא. בסיכום דבריו משאיר נווה את השאלה פתוחה לדיון על-ידי החוקרים.³⁰

חנן אשל נחרץ אף יותר בעניין זה: הוא סבור, כי דבריו של יוספוס אינם משקפים את המציאות, כפי שהייתה על מצדה. דבריו נכתבו ממניעים שונים.

בין היתר, הוא כותב:

לאחרונה התגלתה הוכחה ארכאולוגית המפריכה את פשט דבריו של יוסף בן מתתיהו. הלל גבע הוכיח, שהצבא הרומי נאלץ לשפוך במצדה עוד סוללת עפר... מסתבר אפוא שמקצת מגני מצדה, שהתבצרו בארמון הצפוני, הוסיפו להילחם ברומאים גם לאחר פריצת הלגיון העשירי אל ההר. על פי כמות העפר שנערמה בסוללה אפשר לאמוד שהמלחמה בראש ההר נמשכה שבועיים לפחות.³¹

לדבריו, המסקנה המתבקשת מכך היא, שתיאור התאבדותם של אנשי מצדה הוא תיאור ספרותי, שיוספוס שיבצו בסוף ספרו לשם האפקט הדרמטי.

מה אכן אירע במצדה לאחר פריצת הצבא הרומי אל ההר?

אשל מסתמך על שני פפירוסים שנמצאו, אשר מעידים מחד גיסא, שאנשי מצדה היו קנאים, ומאידך גיסא, שמפקד רומי ראה במצדה מראות זוועה הקשורים בהתאבדות. הוא מסכם את דבריו כך:

אף שלעולם לא נדע בוודאות את אשר אירע במצדה לאחר פריצת הלגיון העשירי אל ההר, שתי התעודות האלה מאפשרות לנו לשער שמקצת המורדים אכן טרפו נפשם בכפם (כעדותו של יוסף בן מתתיהו), קצתם בחרו להוכיח להילחם והתבצרו בארמון הצפוני, וייתכן שקצתם בחרו להיכנע וללכת בשבי הרומאים.³²

תיאוריה מעניינת ומפתיעה מעלה יחיעם שורק: הוא טוען, כי מגני מצדה הצליחו להימלט ממצדה למצרים. על כן סיפור התאבדותם של מגני מצדה לא היה ולא נברא. הוא מנסה לבסס את טענתו על עדויות להימצאות קבוצת סיקריים במצרים לאחר כיבוש מצדה.³³ אפשר, שזו גם הסיבה לכך שכמעט ולא נמצאו במצדה גופותיהם של מגני מצדה שהתאבדו או שהומתו בידי הרומאים, שאלה שהעסיקה רבים מהחוקרים.³⁴

30. Y. Yadin and J. Naveh, *Masada I: The Yigael Yadin Excavations 1963-1965: Final Report*, Jerusalem 1989, pp. 28-31.

31. ח' אשל, **מצדה**, ירושלים תשס"ט, עמ' 131-132.

32. שם, עמ' 136.

33. ח' שורק, 'האם מתפצחת תעלומת ההתאבדות במצדה?!', **הידען**, 3.2.2012, מתוך www.hayadan.org.il/massadas-myth-reviewed-030212

34. למשל: ידן (לעיל הערה 5), עמ' 197-196; משל (לעיל הערה 18), עמ' 141; צפרייר (לעיל הערה 20), עמ' 31, ורבים נוספים.

סיכום

דומה אפוא, כי אף שחלק מהחוקרים מקבלים את תיאוריו של יוספוס על אשר אירע במצדה כפי שהם, הרי שלאור מסקנתה של וייס-רוזמרין בדבר מלחמתם של מגני מצדה ברומאים, וכן הפקפוק, שמעלים מספר חוקרים בעניין אמיתות התיאור על קיום הגורלות במצדה, והממצאים, המראים, שככל הנראה, לפחות, חלק ממגני מצדה המשיכו להילחם גם לאחר פריצת הרומאים אל ההר, דומה, כי יש מקום להטלת ספק סביר בשאלה: האם התיאור, המובא בספרו של יוספוס על הטלת הגורלות והתאבדותם של כל מגני מצדה, אכן משקף את המציאות, והאם ניתן להסתמך עליו כאמת היסטורית. נראה, כי בהחלט יש מקום לפקפק בדבר אמיתות השימוש בגורלות במצדה, כפי שמובא אצל יוספוס.³⁵

אכן, לעולם לא נדע בוודאות מוחלטת את אשר אירע במצדה – לאחר פריצת הלגיון העשירי אל ההר, כדברי אשל, אך יש בדברים שנכתבו כדי להטיל ספק רב במהימנותם של דברי יוספוס בספרו. לאור ספק זה, הנוגע לשאלת האמת ההיסטורית, מובן אפוא, שאין אפשרות לייחס משקל תקדימי לתיאורו של יוספוס בדבר הגורלות, שנערכו במצדה בדיני-נפשות, ועל כן אין לתיאור המובא אצל יוספוס – משמעות כלשהי באשר לדיון בשאלת השימוש בהטלת-גורל בדיני-נפשות.

35. אולי ניתן לשער, כי לאור הממצאים הארכאולוגיים שהתגלו לאחרונה, ייתכן, שתיאור מלחמתם של הגברים מגני מצדה ברומאים, לאחר הורגם את הנשים והילדים, כפי שהוא מובא בספר יוסיפון (ראו לעיל הערה 3), קרוב יותר לאמת ההיסטורית, ואינו שכתוב ההיסטוריה של האורתודוקסיה היהודית בת-זמנה, אלא תיאור המציאות כפי שהתרחשה בפועל. זאת – בניגוד לתיאורו המפוקפק של יוספוס לגבי הנאומים ואולי אף לגבי אופן מותם של מגני מצדה. מובן, שיש לתת את הדעת על כך שספרו של יוספוס נכתב סמוך להתרחשות האירוע במצדה, ואילו ספר יוסיפון נכתב מאות שנים לאחר מכן, ועל כן, לכאורה, מהימנותו ההיסטורית של ספר תולדות מלחמת היהודים ברומאים רבה יותר מאשר מהימנותו ההיסטורית של ספר יוסיפון, אולם אפשר, שהדברים, שנכתבו על-ידי יוספוס בספרו, אינם משקפים אמת היסטורית, אלא הם נכתבו מתוך תיאור לא-מדויק שנמסר ליוספוס על-ידי המפקד הרומי, או אולי ממניעים שונים של יוספוס באותה שעה, למשל רצון לשאת חן בעיני שליטי-רומא, או להאדיר את שמם של הלוחמים הרומים, שערכו את המצור, וכיוצא בזה, אך אינו משקף בהכרח תיאור מדויק של המציאות, כפי שהתרחשה על מצדה. אני משאיר שאלה זו פתוחה לדיון על-ידי החוקרים, כפי שעשה נווה (ראו בסמוך להערה 30 לעיל).